

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

bundel bevat vijftien hoofdstukken die geschreven zijn door auteurs van verschillende herkomst: merendeels niet uit Frankrijk afkomstig en met verschillende achtergronden binnen de lacaniaanse wereld. De toon van de stukken is ook gevarieerd.

Rabaté, de redacteur, schrijft een relativerende inleiding, Roudinesco geeft een publicatiegeschiedenis van de 'oortekst' van het lacanisme (*Le stade du miroir*), Nobus geeft een schets van de Lacan van de taal met een overgang naar diens 'topologie': het gebruik van de wiskunde van oppervlakten (die na ontdekking in de negentiende eeuw gepopulariseerd werd in de jaren vijftig van de vorige eeuw en waar Lacan op inhaakte). Burgoyne zingt vervolgens voluit de lof van de tendens tot wiskundige formalisering bij Lacan en zegt zelfs dat de mathematische formalisering het hart van het programma van Lacan vormt (p. 83). Opvallend is dat omdat sinds Lacan deze lacaniaanse wiskunde niet verder ontwikkeld is.

Braunstein, bekend van zijn studies over het begrip 'jouissance' wijdt daaraan een helder artikel, waarin hij ook het door J.-A. Miller bepleite onderscheid tussen een Lacan 1 (van de betekenaar) en Lacan 2 (van het reële) bekritiseert. Het onderscheid is inderdaad vrij grof, omdat van Lacan 1 eerst een soort karikatuur geboden wordt, waarop dan de ware, de verborgen Lacan (de *Lacan absconditus*) moet volgen. In het stuk over Lacan en de filosofie vermijdt Shepherdson de indruk als zou Lacan de door hem behandelde filosofen beter begrijpen dan zij zelf deden evenals de indruk dat hij niet anders zou hebben gedaan dan het herschrijven van wat zij bedoelden te zeggen. Toch blijft het stuk filosofisch gezien ondanks een vrij hoge moeilijkheidsgraad uiteindelijk ietwat aan de oppervlakkige kant. De relatie tot Hegel wordt bijvoorbeeld beschreven vanuit Lacans visie op die relatie (p. 127/8). Dat is lezenswaardig maar schiet toch tekort als schets van die relatie. Van de hand van Fehrer-Gurewich, bekend van haar werk over perversie, is een helder artikel over dit onderwerp. Gezien de recep-

tie van Lacan in het Angelsaksische taalgebied zijn er ook artikelen over feminisme en *queer theory*.

Het belang van de bundel is voor een deel gelegen in het feit van het verschijnen. Dat in deze reeks een bundel aan Lacan gewijd wordt, wijst op erkenning van het belang van een denkwijze/werkwijze die deze erkenning vaak ontbeert. Dat is, voor Nederland maar ook voor de Angelsaksische wereld, van wezenlijk belang. Daarnaast is de bundel inhoudelijk informatief, al heeft hij uiteraard de voor- en nadelen van dit soort bundels. Er is een diversiteit van onderwerpen en van auteurs. De meeste belangrijke thema's uit het werk van Lacan komen wel aan bod. Het zou goed zijn geweest als de verscheidenheid van achtergronden van de verschillende auteurs, die voor de niet-ingewijde niet direct duidelijk is, wat geëxpliciteerd zou zijn.

Eindelijk een handboek voor de analyse van belletristiek

Bespreking van

HENK HILLENAAR & WALTER SCHÖNAU (2004). *Tekst en psyche — Psychoanalytische tekstinterpretatie in de praktijk*.

Amsterdam: Boom. ISBN 90 8506 037 0, 411 pp., € 32,-

ANNELIES VAN HEES

Tot nu toe bestond er geen echte handleiding waaruit studenten, docenten, psychoanalytici en andere geïnteresseerden konden leren hoe het moest, teksten interpreteren vanuit een psychoanalytisch gedachtegoed. Eindelijk is die er nu wel: een bundel met uitleg en veel voorbeelden, bestaande uit twee delen, waarbij in het eerste 'Van psychoanalyse naar literatuur' wordt

gegaan en de hoofdstukken de namen van psychoanalytische begrippen hebben mee-gekrege, zoals 'onbewuste' of 'afweer'. In deel 2, dat eveneens uit zes hoofdstukken bestaat, gaat het de omgekeerde weg, van de letterkunde naar de analyse en krijgen de hoofdstukken namen uit de traditionele literaire analyse, zoals 'personages', 'tijd' en 'ruimte'. Een prachtige, spiegelbeeldige compositie, die niet alleen toont hoe thuis de auteurs zich op beide gebieden voelen, maar ook een didactische functie lijkt te hebben, namelijk aan te tonen hoezeer beide terreinen elkaar kunnen verrijken. De kennis van beide auteurs op het gebied van de klassieke psychoanalyse is fenomenaal, hun literaire kennis is dat evenzeer, zoals blijkt uit de veelzijdige keuze van voorbeeldteksten, van Goethe tot Annie M. G. Schmidt. De literaire stappen die zij nemen, zijn voorbeeldig en goed te volgen; het psychoanalytische vergelijkingsmateriaal is goed gedocumenteerd. De auteurs wijzen er zelf gelukkig op dat er eigenlijk geen sprake is van het toepassen van een externe theorie op de letterkunde om zo een interpretatie te vinden. Juist de verwantschap tussen de letterkunde en de psychoanalyse als 'teksten' wordt benadrukt, teksten die eigenlijk niet zonder elkaar kunnen. Ik heb zelden een boek gezien over de interpretatieve praktijk dat zozeer de perfectie nadert: een rustig, goed geschreven betoog, waarin zelfs geen drukfout te ontwaren valt, of het moest het woord 'pubertijd' op pagina 292 zijn. Voor die perfectie en voor een heel leven als voorvechters van die praktijk verdienen zij, zonder enig voorbehoud, onze lof. Maar perfectie kan ook te veel van het goede zijn; het gaat wel erg vaak over vaders en moeders en grote of kleine Oedipusjes. Er is wat weinig plaats voor twijfel; zo worden de dichtregels van Vasalis: 'De koningen zijn koningen gebleven (...) de slaven bleven slaven' opgevat als de samenvatting van oedipale verlangens in mensen 'die over anderen willen heersen, of die zich door anderen laten onderwerpen' (p. 66). Maar dat zijn nu juist preoedipale verlangens, zou je kunnen te-

genwerpen, die horen bij de perversie. Door dat te vaak noemen van oedipale structuren blokkeren de auteurs andere lezingen. Tegenwoordig, en vooral sinds de dagen van de deconstructie, hoeven interpretaties niet langer bewijsbaar te zijn, maar juist zo open dat je ze kunt deconstrueren om er nieuwe, betwifelbare waarheden voor in de plaats te stellen. Het probleem is ook dat lezen, zoals het in dit boek gebeurt, een vorm van allegorisch lezen is en als zodanig soms voorspelbaar wordt: geen menselijk gedrag of het is wel ergens in de psychoanalyse beschreven.

Freud is in dit boek aanwezig als de schaduw in het sprookje van Andersen. Die schaduw neemt aan het eind van het verhaal de identiteit van de hoofdpersoon over; net zo is Freud in het onderhavige werk op iedere bladzijde aanwezig, als een allesoverheersende schaduw. Daar, maar niet alleen daar, had Lacan wellicht soelaas kunnen bieden. De lacaniaanse tegenstelling Imaginair versus Symbolisch die zo bruikbaar is bij het bespreken van literaire teksten wordt bij Hillenaar en Schönau een moeder-vadercontrast, dat in welhaast elke tekst een rol speelt. Op vergelijkbare wijze stellen zij herhaaldelijk dat de metonymie het nabije vertegenwoordigt, dus de wereld van de moeder, terwijl de metaforiek, het vervangen van één begrip door een ander, dat een meer beeldende werking beoogt, tot de wereld van de vader wordt gerekend. Voor dat laatste is veel te zeggen, omdat immers met de mogelijkheid tot symboliseren definitief de voortalige wereld van de onmiddellijkheid wordt verlaten en de intrede in de Symbolische orde, waar de Wet van de Vader heerst, een feit is.

Dit zou de lacaniaanse vertaling zijn van de metonymische nabijheid en de metaforische afstand die de auteurs benadrukken. Zij beweren bij hun uitleg van die begrippen echter ook dat een metonymium feitelijk een soort symbolisering is zoals de metafoor, omdat het metonymium al 'iets van het symbool in zich draagt'. Dat laatste is niet helemaal waar, of het geldt hoogstens

voor een deel van de metonymia; zo kan de inhoud genoemd worden in plaats van het vat en omgekeerd: «doe mij maar een glaasje». In de pars pro toto wordt een deel genoemd in plaats van het geheel: «de honden wuifden». In dergelijke gevallen is geen sprake van symbolisering, wel van nabijheid van betekenis.

In hoofdstuk 5 worden de twee vormen van beeldspraak op één lijn geplaatst, wat in tegenspraak lijkt met het eerdere onderscheid in moederlijke metonymia en vaderlijke metaforen. Dit is ook niet in overeenstemming met de eerdere constatering dat metonymie een vorm van verdichting is en metaforiek van verschuiving, twee processen die uit de droomtaal bekend zijn en dus uit de voortalgige werkelijkheid: «Symbolisering is, zo leerde Freud, met verdichting en verschuiving, een *modus operandi* van het primaire proces en maakt als zodanig een belangrijk onderdeel uit van de *Traumarbeit*» (p. 185). Metaforiek en symboliek — die ook aan de orde komt — vinden hun oorsprong echter veeleer in de mogelijkheid tot symboliseren — of vervangen — dan de eerder associatieve metonymie. Maar hier worden beide processen onbewust gemaakt — waarbij de auteurs zich in het goede gezelschap van de psychoanalyse bevinden die hetzelfde doet met verschuiving en verdichting. Als echter beide processen onbewust zijn, heeft een indeling in moederlijke metonymia en vaderlijke metaforen weinig zin, omdat die dan hoogstens dient als geheugensteuntje om de beide vormen van beeldspraak uit elkaar te houden. Wordt zo niet het bewuste deel van het kunstzinnige proces van symboliseren of het gebruik van metaforen ontkend? Ik ken het antwoord op deze vraag niet, maar die vermeende overeenstemming is niet onproblematisch en zij verdient een uitgebreid onderzoek: wellicht een onderwerp voor een dissertatie?

In hetzelfde hoofdstuk 6, *Overdracht en tegenoverdracht*, bekennen de auteurs dat psychoanalytische literatuurinterpretatie «in de praktijk veelal een vorm van symboloeduiding» is. Daar zit hem juist de crux.

Als dat namelijk waar is, is er bij deze vorm van literatuurbeschouwing sprake van het ontdekken van analogieën en wordt het ene verhaal in het andere «vertaald» door middel van het vertalen van de symbolen in de literaire tekst in andere symbolen, bij voorbeeld Odysseus of Narcissus, die overigens al even literair zijn. In de eerste vier hoofdstukken ging het er volgens de auteurs om de onbewuste tekst bloot te leggen, namelijk dat wat er óók staat. Dat doen ze ook, maar dat gebeurt veeleer — en dat hoort ook — door het ontdekken van constanten in de beeldspraak, door uit te vinden hoe en waarom de metaforen in postmoderne teksten niet hun oorspronkelijke betekenis krijgen, maar in hun aaneenschakeling metonymisch worden, door het vinden van significante herhalings of lege plekken, waar de tekst «stokt», juist niet evident uit te leggen is.

In feite beginnen de auteurs in hoofdstuk 5 en 6 iets anders te willen dan daarvoor. Zodra hier individuele beeldspraak wordt vertaald, begint het probleem, doordat de theorie door hun praktijk wordt tegengesproken. Zoals u ziet, nodigt dit boek behalve tot bewondering ook uit tot tegenspraak en tot verder denken, en dat is niet het slechtste compliment dat je kunt krijgen.

De schoonzus

Bespreking van

SIGMUND FREUD & MINNA BERNAYS
(2005). *Briefwissel 1882-1938*.
Tübingen: Edition Diskord, (red. Albrecht Hirschmüller). ISBN 3 89295 757 6,
400 pp., € 32,-

HARRY STROEKEN

Minna Bernays was de jongere zus van Martha. Bij het begin van de briefwisseling tussen Minna Bernays en Sigmund Freud was Minna verloofd met Ignaz Schoenberg